

Múltunkból

AD-10808-2019
Magyar Nemzet SZOMBAT, 1991. október 12.

Illyés Gyula:

Válasz Herdernek és Adynak

A most záruló évben Gottfried Herder nevezetes jóvendölése ismét megrezzentette, ha csak a fölszínen is, szellemi életünket. A gyászos jóslatot, írta Grandpierre a Kortársban, már csaknem kétszáz éve rengetegen emlegették, de pontosan sosem idézték. Ő tüzetesen lefordítja azt az első alkalommal 1791-ben kinyomtatott szöveget. Így: „A mások közé ékelt kis számú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni.”

Nem akárki írta le ezt s nem akárhol tették közzé. A négy kötetnyi Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit szerzője mögött akkor már ott volt az Über Ursprung der Sprache és egy nagy sor tanulmány Shakespeare-ről, Ossziánról, a Bibliáról, a különböző népek népköltészetéről. Rousseau a mestere és sokak közt – Goethe a tanítványa. Okot keres, összefüggést mutat ki. Tekintélye a korszakán is tovább hat.

A mondat azon a helyen s abban a körben nem jóslat; megállapítás. Amikor a magyar szellemi élet tudatába jut: azt elborzasztó vérvesztés állapotában találja (évszázados ájultság után). A vérvesztés nem képletes: a magyar jakobinusok 1794 nyarán buknek alá. A bárd és a börtönajtó oly sűrűen voltaképp az irodalomra, a szellemi életre csapódik le.

Közhelyszerű már a vigasz és önáltatás, hogy a fölkavaró – nem is megállapítás, hanem ítélet – olyanféle szúrás volt, mint az injekciós tűé. Forró, de üdvös lázt lövellt a legyöngült testbe és lélekbe; véglegesen elűzte a bajt; a nemzet, sőt a nép tudata megújult. Ezt vallja máig az irodalomtörténet. A géniusz talpra állt!

A fölfogás téves, a vélemény elhamarkodott, a vigasz: önáltatás. A nevezetes befecskenkezés csak akkor vált áldásossá, addig hatott pezsdítően, amíg a szervezet maga is erősödőben volt. Ha nem: a romlás koro-

egy másik; az az egyre ritkábban fölmerülő gond, hogy nemcsak a magyar szavak, hanem fogynak maguk a magyarok is.

Ezt a legjobbakban fölmerülő aggodalmat két hang hallgattatta el, elég ellentétes oldalról. Az a tábor, melynek még gyermeki ábrándozójaként először Hoitsy Pál harmincmillió magyart vélt sürgősen előállíthatónak. A másik tábornak az aggodalmakra, a láz tüneteire már nem is ellenérve, hanem csak legyintése volt: bús magyarkodás, parlagi kuruckodás; vagyis oly reakciós téveszme, amely már csak ezért is minden tematikából kiküszöbölendő.

S aki mégis szembe-szembenézett már száz év eltelte után Herder jóslatával? Ha úgy-ahogy volt szemé és ösztöne fölfogni a körötte tüneteket?

*

Félelmetes és groteszk a kép, melyet Fülep Lajos egy ilyenről fest. Az illető, Fülep által a korszak egyik legnagyobb és legérzékenyebb tehetségének tartott férfi, így vall:

„...délelőtt, ha fölriadok a nehezen sikerült rövid álomból, és körülnézek abban az undok hotelszobában, mint a rab a cellában, teljesen teljes egyedül a világon, tudod mire gondolok? – nevetni fogsz rajta!”

Fülep Lajos barátja, keserűen tollászkodva, nagy szeme pilláit dörzsölve ilyenkor ezt gondolta: „most fölkel és fölöltözik az utolsó magyar”.

Egy újabb csöndes, de folyamatos szívóssággal átborozott éjszaka végén az illető még egy kis hajnali poharazás során meghitt barátjának mondta el ezt így, szó szerint. Az emléket leghívebben az ismétlés őrzi. Ezt a különös szöveget az idők folyamán gyakran fölidézte s így híven elméjébe véste az a hajdani jó barát, a különben is szavahihető Fülep Lajos. Hisz Ady volt, aki beszélt. Így folytatta:

... mikor a cinót a lábamra hú-

Ezt az irodalomtörténi jelentőségű, történelmi súlyú cikket Illyés Gyula, amint nekem 1978-ban elbeszélte, több héten át, „körülbelül” másfél hónapig írta. Félrét kéziratlapokon, ahogyan szokta, kézzel, gyötrődve, lelkiismerete kényszerétől hajtatva. Sem itthon, sem külföldön, sem a nem éppen barátságos szomszédságban, de még a költő ismeretségi-baráti körében is nehezen hitte el bárki, hogy a kéziratot, amelyet Illyésné Flóra asszony a régi magas Continental írógépen tett át gépiratba, megjelenés előtt a hatalom valamely őrszeme legalább betekintésre ne látta, ne olvasta volna. De bizonyosság erre Illyés Napló-jának néhány idevágó passzusa.

Megjelenés előtt a kéziratot csak Flóra asszony és Pethő Tibor, a Magyar Nemzet főszerkesztője olvasta, miután az írást Illyés nekünk szánta. Pethő Tibor egy részt velem is elolvastatott (mint általában Illyés kéziratait), de ezúttal a cikket teljes terjedelmében nem láttam én sem. Ez az írás volt az első hangosan (Kós Károly-i hasonlattal élve) kiáltó szó a határainkon túli, a határainkhoz közeli magyarokról.

A nagy terjedelmű kéziratot csak két folytatásban közölhetjük a lap 1977. december 25-i keltezésű karácsonyi, és az 1978. január 1-jei dátumú újévi számaiban. Illyés a cikket töprengés nélkül fölvállaló Pethő Tibor főszerkesztő néhány változtatási javaslatához hozzájárult. Nekem elmondta egyszer, hogy egy Petőfi is változtatott a Nemzeti dal első kéziratpéldányának első két során.

A cikk rövid idő múlva a Kardos György vezette Magvető Kiadó Gyorsuló idő című sorozatában Illyés más, korabeli írásával együtt Szellem és erőszak címen 1978-ban megjelent, kinyomtatott, majd betiltatva raktáron maradt. Illyés Pethőnek és nekem („Műszaki példányt”, „Nem terjeszhető”) egyetlen példányt juttatott el azzal, hogy ha nem tudnánk megosztani rajta, vágjuk talán ketté. A fele rész, fele tiszteletpéldány azért jutott volna nekem, mert Illyés e kötet utolsó fejezetébe beillesztette a hetvenöt éves költővel készült születésnapi beszélgetésemet és cikkemet, amely lapunk 1977. november 1-jei számában jelent meg.

A kötetet nem vághattuk ketté, az Pethő Tibornál maradt, nekem pedig a hívő könyvművész, Szántó Tibor a raktárból kicsempészett (és Zay László kollégámmal eljuttatott) egy másik példányt. A második tiszteletpéldányt tíz év múlva, 1988. október 5-én kaptam meg Flóra asszonytól („Ruffy Péternek köszönettel és szeretettel, Illyés Gyuláné”), ezzel a kinyomtatott könyvjelzővel: „Illyés Gyula könyvét tíz év késéssel adjuk közre. Magas szintről származó tilalom volt a varakozás oka”.

Azóta ereklyém a két folytatásban közölt cikk és a két kötet. Olvasói igényeknek teszünk eleget, mikor tizennégy év után újra közöljük. Hogy az új nemzedék, amely talán eredetiben nem is ismeri, olvashassa és látva lássa.

Az újbóli megjelentetéshez a szerkesztőség – Marafkó László kollégánk útján – kikérte, megkapta Illyés Gyuláné beleegyező hozzájárulását.

Ruffy Péter

dőben volt. Ha nem: a romlás kórozóihoz társult.

Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty szavaival rögtön másfajta jelt ad állapotáról a szenvedő. Itt még semmi önáltatás. A hangban a megnyerő – s ez tévesztheti meg azt, aki csak a hangra figyel – hogy férfias. De mit közöl a jövőről?

...más hon áll a négy
folyam partjára,
Más szózat és más keblű
nép –

A Zrínyi Második éneke szinte betű szerint foglalja versbe Herdert. A szózat itt nyelvezetet jelent.

Berzsenyi valahányszor így kezdte a szót, hogy Magyarokhoz szól – kell ismételnünk, hogy Herder injekciója alatt fejezi ki azt, amit az a megviselt test még mondani akar, hagyatkozásul? És a nyéki tépelődő? A szeszgőz és a kétségbeesés kettős agyborulatában megtiltotta, hogy gyermekei ajkáról hallja azt a versét, amelyre őt így ihlette az a jóslat: A sírt, hol nemzet süllyed el...

A jajpanasznál is riasztóbb a beteg ajkán a csönd. Vagy mikor a zsvaj fojtja el a sóhajt. Az a csengőcsilingelő nyüzsgés, az a lármás élénkség, aminek a kiegyezés korát – mint a gazdasági fejlődés örvendetes idejét – megint csak elhamarkodottan – szokás ábrázolni; némított is az, mint minden népszípolozás. A híres verssorban a szó, hogy másfél millió emberünk Amerikába nem kivándorolt, hanem kitértor-

...mikor a cipőt a lábamra nyomom, erre a magyar lábamra, ezzel a magyar kezemmel – tudom, nevétséges, de nem tehetek róla, nem hagy el egy percere se, álmomban se...”

Az, hogy ő az utolsó élő magyar. És közben, ahogy Fülep agyába az is bevéődött – Ady kinyújtotta a lábát, fölemelte a jobbját. Megnézte s megmutatta vég-sőül maradt magyar végtagjait.

„Olyan ez – folytatta aztán – mint valami üldözöttség mánia, csak neve nincs még, nem is ismerik.”

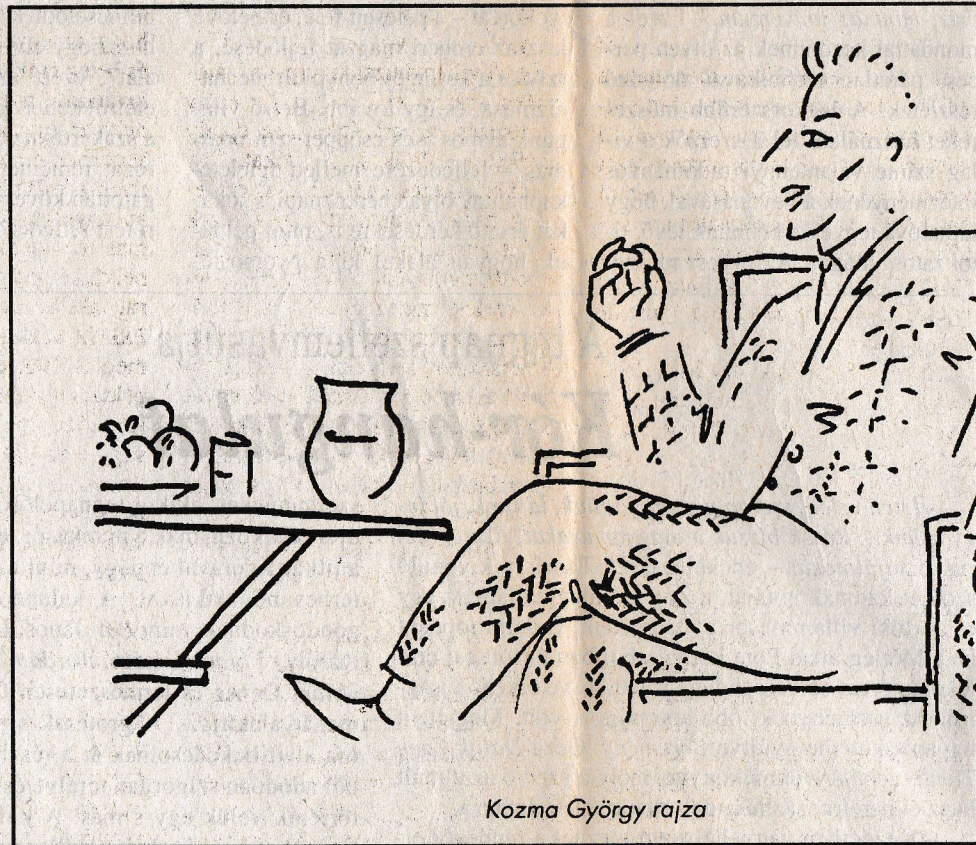
Neve ismeretes a lélektani kézikönyvekben, de ne azokból vegyük át még a legújabb, legdivatosabb, mégis elhamarkodott magyarázatot. Amikor mi azokat a könyveket forgattuk, a már akkor is nyüzsgő komplexusok nyomán mindent Ézsaiás, Jeremiás komplexusnak nevezgettük diák-baráti körben, de akár tudományos bizonyításra készen. Már a Didónál panaszkodó Aeneas ebben szenvedett.

törzs fölböszültségével, akár a király haragjával.

Mert ők még tudják az igazságot. És mindezek összefoglalásául a jövőt.

Ady azon a reggelen még ezt tagolta maga elé meredve: „Az én magyarságom nincs már sehol énrajtam

sétől és a kierkegaard-i kétségbeeséstől. A már-már klinikai fokon szorongó Adyt fejtegeti később Fülep, „a maga személyében nem magát féltette, hanem az ügyet, amelyet képviselt”. Ady szükségesnek tartja és elkerülhetetlennek érzi a forradalmat. Hitet tesz harcostársai és forradalmár

Kozma György rajza

gott, azért messze ható kőből vil-
lámvilanatot, mert feledhetetlenül be-
lénk vési, hogy az a másfél millió az
éhségtől botladozva kelt útra; láttat-
ja az az egy szó ugyanakkor azt is,
milyen állapotban lehettek az itt-
honmaradtak. A statisztikusok
kompjúterei percek alatt kidobják,
hogy egy-egy ilyen népfogyás, ha
nem következik be, milyen néptöbb-
let lenne ma, az ősi településén. A
későbbiek során kell majd ezt szám-
ba vennünk.

A reformkor nagy beszéd tárgya,
hogy a magyar nyelv évtizedei két
kézen számlálhatók, a század végére
éppúgy csak téma, vagyis unalmat

A proféták s a hőnvezettek azo-
nosították így magukat a népükkel.
Hitték életre-halálra, hogy szemük a
népük szeme, hogy fülük a népük,
azaz hogy nemzetségük füle (mert
nemzet akkor még nem volt); hogy
nyelvükkel az Úr szól; vagyis a kö-
zösségük Génusza, a megtartó szel-
lem; az a különös zengzetű, mintegy
külön magyar Nemtő (mely ugyan
sajtóhibának köszönheti nevét, de
akinek mintha mégis külön megtartó
ereje volna).

S mert ők az utolsók, akik a törzs
végzete ellen apellátát emelhetnek, s
így nekik keményen, az eszelősségig
bátran kell kiáltaniok, dacolva akár a

kivül. A népben van, de benne nem
él, mert nem tudatos, néma. Én lá-
tom: érzem benne. Ő nem tudja, nem
érzi önmagában; ezért nem látná ben-
nem se. Ez nincsen sehol rajtam kí-
vül. Én vagyok az utolsó élő ma-
gyar.”

Maga Ady is eszelősségnek mi-
nősítette ezt az érzést. Mintha valaki
más hangját hallaná saját magából.
Egyszer egy ős „Kaján”-ét, egyszer
azét a lápok fölött szellemként suha-
nó eltévedt lovasét, amelyről tán leg-
modernebb versét írta.

Fülep élesen elvlasztja Ady két-
ségbeesett egyedüliségi érzését az
existenciálisták magányossági érzé-

barátai mellett, de erről is van ful-
dokló vallomása. „Ugyanazt gondol-
ják, akarják, mint én, de az eszükben
és szívükben, a gondolkodásukban és
becsületességükben – de ez, amit
mondok, nincs a húsukban, veséjük-
ben, tüdejükben, lélekrészükben – ez
az én magyarságom –, pedig enélkül
ezzel a néppel az ő forradalmát meg-
csinálni nem lehet... Itt még a leg-
jobb forradalmár, a legtökéletesebb
vezér sem elég, ha nincs benne az én
magyarságom, mert akkor az a forra-
dalom nem ennek a népnek a forra-
dalma.”

De milyen néppel azonosította ő
magát? Milyen vezért tudott volna

követni? Dózsát; szívből mindig Dózsza népét vallotta a magáénak; nem győzte ismételni, véletlen adta alkalmkor is.

*

Ady lírai érzékenységevel együtt dicsérjük jövőt látó érzékenységét. „Jóslatok Magyarországról” – ez volt címe cikkei egyik nagy hatású gyűjteményének. Miben lehettek volna fölrázóbbak az ő jövődölései Herderénél is?

Hogy rendre szemünk előtt váltak valóra.

Mivel magyarázható, hogy a tudatkeltő, a mélyreható sokk mégis alig mutatkozott? Az történt, ami Berzsenyi, Vörösmarty hangadásakor. Az esztétikum elfedte az etikumot. A zengzetes hang szinte vigaszt nyújtott az ellen, amit kifejezett; a ragyogó (tündöklően új) forma elvonta a figyelmet a komor (a sötéten régi) tartalom elől. S akik mégis erre füleltek volna? „Magyar vagyok én, bús magyar diák”, a lírikus még így mondhatta. Aki a bús dal szövegét helyesen értelmezte volna, bús magyar lett, még mint „kiművelt fő” is: már-már rasszismustól óvandó tévelygő.

Mert ez a hang, ez az elbúsulás természetesen nem tetszett a tábornak, amelynek hivatalos előénekese aztán Rákosi Jenő lett; vezénylő mestere pedig az az „új kan-Báthory Erzsébet”, aki abban a hátborzongató költői képben úgy „rázta csörgőjét alkov-ágy csúcsán”, hogy a már őrzöngve pusztuló nép jaja most se jusson magasabbra.

De akik észlelték is a magyar költészetnek ezt a századokon átvonuló, mindenkor oly adys panaszhangját, vajon ők mire vélték és magyarázták, visszamenően is? Hogy a legutóbbit és a legtekintélyesebbet vegyük: Lukács György a magyar szellemi életnek erről a nemzetféltő sajátságáról nem egyszer azt mondta: abban a voltaképpen egy letűnő osztály, a dzsentri és a született nemesség sítarta magát. Aki tehát ezt nemzeti megnyilatkozásnak tartja, alapjában téved. E véleményével, mely ma is szellemtör-

A jajongásnak és a vicsorgásnak már-már mértéket túli fokán kora közéletében és szellemi milléniumos szellemi világában érezte magát utolsó mohikánként utolsó magyar-nak az érmindszenti jobbágytelek parasztélményű Ady Endréje. A hang hitelét hallva, elhálaszthatjuk azt a tüzetes nyomozást, vajon hiteles adatként vagy respektálandó szülői buzgalomként kezeljük, hogy az első anyakönyvi bejegyzésnek Ady Andrását valóban csak évek múlva írta át Endrére az akkor már fölfelé tekintő apa – ez a Király István-i alaposra s indoklásra vár. A százados panaszszólam, mely az érmindszenti zsúptető alatt kapott hangszálat, nem főúri sirám. Ady magasrendű lírája olyasféleképp szól a szívből, mint Karinthy cirkuszi akrobatájának a hegedűje. Korának legeurópaibb gondú költője nem legutolsó fia volt egy elnémuló népnek; hanem éppenséggel a legelső, olyan, aki kellő szinten szólni akart, mindek ellenére, képtelen helyzetbe kényszerülve. Hisz maga is megmagyarázza a Fülep közvetítette vallomásban:

„A gróf nyilván mindig érzi, hogy ő gróf, ha egyedül van is. A béres is, hogy ő béres, akár jó neki, amit érez, akár rossz. De egyik se érzi, a fajtájából ő az utolsó. Én meg mindig ezt érzem. S ha tegnap is így volt, tegnapelőtt is, azelőtt is, mindig – akkor bizonyosan így igaz. Hát mondd meg te, lehet így élni?”

A gyakran visszatérő kérdés! – zárja le Ady vallomását Fülep egy olyan fölkiáltó jellel, amely nem volna indokolt, ha nem azt fejezné ki, hogy az a kérdés nemcsak Adyt gyötörte, s azt ő, Fülep is, feleletre várva ismétli meg.

Igen, mindmáig visszatérő kérdés.

Nem válaszolhatunk rá méltóképpen, amíg a herderi kor kérdésére – a kérdést problémának is értve – nem adunk választ, már a mi korunkból. Olyan felelősséggel, ami akár egy eszelős – de Ady-nagyságú – kérdezőnek kijár.

*

téneti közvélemény, maga Lukács György téved. A szorongató aggodalomnak ezt a torokhangját ismeri a köznépi irodalom is; sajátsága a nemírástól lírának, a népdalnak ép-púgy, mint a kuruc költészetnek.

Különbö e hang legtökéletesebb összefogója, Ady sem volt dzsentri.

Nemes sem volt. Mi is hát? Tévedés áldozata ő maga is? Újabb kényes – épp azért tisztázandó, legalább ujjhegyvel érintendő – pont. Pusztán azért: miképp s honnan fakadt Adyból annyi modern s mélyén mégsem dekadens ihletettségű vers s olyan érzelmek vallomása, melyek őt magát is hol megmosolyogtatták, hol megzavarták.

Elmélyülő munkája után Király István nálam nyilván főkészületben ad majd képet a sorsot annyiszor emlegető Ady tragikusságának tán legfájdalmasabb vonásáról; a torzulásról, amit korszaka nyomott szellemi arculatára is, mindmáig. A földet (főleg magyar ugárt) járt irodalomtörténész, ha csak egy pillantásra szemé elé emeli az érmindszenti Ady-porta eredeti házának fényképét, megtéveszthetetlen bizonyosságot lát arról, hogy aki abban a zsúpfedeles, mindössze három szűk ablakos kis jobbágyházban jött világra, annak apja saját kezűleg szántott és almozott, édesanyja maga fejte a tehenet, monyászott tikot, kevert moslékot a kocának. Az Ady-ös Ond vezér az összes unokájával Ady Lajos kiegyezési fejében született.

Ritkán készült nagyobb méretű és aranycírádasabb képkeret, mint Ady mostani megünneplése; a százéves fordulón. Miért kell mégis fölfigyelniünk azokra, akik az ünneplést formálisnak érezték, a keretet üresnek. A tv-ben fölvonultatott fiatalok némelyike húzogatta a vállát, hogy nem sokat mond nekik ez a költő. A nem is tudjuk hányszor élénk vetített Ady-portrékból most az országos, sőt a világraszóló ragyogtatásban is hiányzott Ady lírájának fővonása. Pusztán egy szerencsétlen sorsra jutott szó miatt. Hogy Ady magyarsága a fajiság felől nézhető. Mindnyájunk előtt tisztán áll, hogy az Ady emlegette faj, fajta szónak semmi köze még a „tudományos” race-tanokhoz sem, annál kevésbé az ellenforradalmi „fajvédők” szólamaihoz. Nem néztünk mélyére Ady egy eredendő költői fogalmának, ezért nincs máig világos szembenézésünk magával a teljes Ady-képpel. Úgy ahogy már kezdettől meg lett a helye abban a magasrendű költői vonulatban, melynek elején Kölcsey és Berzsenyi áll; állt helyt oly zord ég alatt, hogy az a zordság már végzetszerűnek tetszik.

Ady nemzedéke fölött sem volt könyörületesebb az ég. Még kevésbé az utána következő nemzedékek fölött, melyekre az ő jóslatainak beteljesedése zúdult. Szembe mertünk valaha nézni ezekkel a beteljesedésekkel is? Tudjuk, hogy a könyvek, cikkek, visszaemlékezések így nevezte „diadalmas forradalom” alatt, mely az ő gondolatait is immár győztesnek hirdette, Ady benulásos szája újra s újra ezt a szót akarta érthetően kimondani, Erdély. Mert olyan sötétet még ő sem jósolt, mint amit haldokló szemével látott. S nemcsak „népe egén”; földjén is. A mi tekintetünk már tárgyilagos. Szemünket az évek hideg járása éleslátásra edzette. Nem ereszthetünk hát pillát ezúttal sem. Miképp láthatnánk meg másként a reménynek azt a világosságát, melyről e fejtegetések végén szólni akarunk?

Kozma György rajza

A marxista pártok, elől az akkor még élő Lenin pártjával, történelmi bűnnek nevezték azt a békediktátumot, amely a magyar anyanyelvűek közül minden harmadikat – összesen több mint hárommillió lelket – más államba helyezett. Az Ady rémálma-ira rálicitáló idő a Baltikum–Adriatikum közti népek nemzeti egybeállásának ideje. Ez három darabból, az négyből van, amely még több darabból forr vagy szerkesztődik össze. A magyar anyanyelvű közösség darabokra tört. Ilyen megrázkódtatás történelme során egyszer érte ezt a népet, Mohács után, amikor épp ily módon szakadt három részre.

A herderi jóslat alapja, hogy a magyar a többi közt ék módjára idegen kis nép, itt alakul ki, az iszlám időszakban. Ismerjük a számíthatóságokat, mennyivel lett volna több magyar Mohács nélkül.

Lehet reális becslés, hogy a természetes szaporodás közös átlaga szerint a századunkban levált hárommillió ötven év folyamán mennyire nő természetes viszonyok között, a saját közösségében. Hozzávéve azok seregét, akik a rázkódtatások következményei miatt innen „tántorogtak” világgá, a katasztrófa világméretben párját ritkítja. Érthetővé válik a nemzet pusztulásának víziója, amikor a nagy német terjeszkedés fasiszta megszállottjai leplezetlenül meghirdették igényüket a Dunántúlra. Nem volt alaptalan ez a veszély sem.

A számokkal mérhető meggyengülésnél szinte katasztrófálisabb lett, ami a nemzeti tudatot érte. Szellemi összetartó erő – a közérzés kohéziója – nélkül nincs nemzet. Nem néztünk szembe mindmáig azzal sem: mi is volt akkor annak a történelmi végzettséggel földretapadt nemzetnek hangja? A hivatalos ország nem Ady föllegezését írta az égre. Egy vasárnapi verselgető úriasszony jelmondatait. Közülük az egyik, hogy az a hajdani egész ország mennyország volt, a szerencsétlen irredentizmusával tovább bőszítette a környező nacionalizmust.

A másik jelmondat az igazságtalan helyzet rendezésének hitét és reményét nem földi, hanem mennybeli

nem is távoliak –, amikor az ország virtuálisan megszűnt, a nemzet jövője hadak játéka lett. Majd azé a sakkozása, ami a hatalmon osztozkodókra minden időben hárul. De hisz voltak tények is, és ugyancsak tartósak, amelyek túltettek népvándorlás kori lázálmodokon. Szómerlegelés után, vagyis épp az eszmék tiszteletében, kell vállalni az ide illő szóhasználatot: a huszadik század derekán eszelősségének szabad utat engedve felelős államférfi – Benes – olyan kommentálással (a szavak súlyának olyan semmibevevésével) foglaltatta egy országrész magyarságának teljes jogfosztását, vagyis egy nép maradéktalan kiűzését, hogy a felelőtlen kórus rá évtizedekig az lett: vissza valamennyivel Ázsiá-

mindkettőre saját körünkben való magatartásunkkal.

Gazdasági helyzetünk, közállapotaink alakulása jó ideje és messze távoli gyűrűkben: kontinensünkön túli távolságban is ébreszt megbecsülő figyelmet; nemegyszer sóvárgástól se mentes tiszteletet. Mint olyan nép iránt, amely annyi megpróbáltatás után is talpra állt, s állta meg ismét helyét a világ népei közt, úgy, hogy aztán a biztos fejlődés lépcsőfokain halad fölfelé. Herder nem ismerne rá. Még kevésbé, akik jóslását kárörvendően terjesztették és toldogatták.

Az előbbiekhöz hasonlóan az emelkedő alakulás, a tisztulás jeleit mutatja szellemi életünk is; múltóban az eszmei kavargásnak azok a tüne-

Szerényi

bölcsességbe vetve, messzianisztikus ködbe kavarta. Ezt az Ady-szemléletű tábor nem teheté magáévá. Úgy elutasította, hogy – még egy szembenézni való – a Horthy-rendszerrel szemben szinte a szomszédos országok szellemével érzett közösséget. Masaryktól és Benestől több jót várt, a nép, a nemzet javára, mint a magyar állam irányítótól. S még egy szembenézni való: eljött az idő, hogy a nemzetiségi kérdés szocialista vizsgálói is a kérdés gyakorlati megoldását oly függőségek láncolatától várták, hogy ahhoz, ha nem is ótestamentumi messzianizmus, de legalább újtestamentumi chiliazmus kellett.

Ilyen széles körben kell alapot raknunk, szilárd feneket keríteniünk, hogy egy mély összefüggést kimutassunk. Nem tudunk Herder jóslatára végső választ adni Ady mélyreható meghallgatása nélkül. Nem hozhatjuk közel ifjúságunkhoz Ady szavát, ha nem érzékeltetjük mi rezeget abban feleletül arra az ítéletre, mely nem csupán Herderé volt. Ady igazi arcával csak úgy tudunk szembenézni, ha szembenézünk már nem is Herderrel, hanem túlbuzgó kéretlen tanítványaiival; igéinek kicsavaróival.

II.

Különös kutyaszorítóba került, aki Ady-nak és elődeinek vonalán akart lenni egyszerre hű európai és mégis – már Csokonai szavaival – „egy hív magyar”. Innen is, onnan is fenyegették furkók. De hát mondhatunk-e kevesebbet, mint amit minden „hív magyar” látott, annál világosabban minél európaibb volt?

Azt a bizonyos méreggel gyógyító injekciós tűt, ha nekem kellett kezelnem, mindig félve nyomtam. Amint láttuk: a magyar betűértő európaiságát is az méri, hogyan viszonyul a (bár akaratlanul) megbélyegzett népe sorsához: negatív-e, pozitív-e benne a herderi reakció. Voltak érzékenyebb (nevezzük művészi) idegzetek, akik a beléjük ojtott veszélytudattal fogvacogató láz pillanatait kapták. Országoknak csaknem az eltűnésig való földarabolását, népeknek szervezett megsemmisítését szándékolni: volt itt ilyenre nem is messze példa. Lengyelországé, az örömenység, a zsidó népe és ne is soroljuk tovább még hány nemzetiségé. Voltak számunkra is pillanatok –

ba, ott a helyük, ahonnan éknek idefurakodtak. Úgynevezett tényleges veszedelmet ez nem jelentett, nem jelenthetett; de pusztán csak azért nem, mert a politikai táblán nemcsak a nacionalizmus húzhatott bábukat. De lelki, néplelkületi pusztítása az ilyen tájékezésnek így is óriási. Mert hiszen van – s mi éppen erről beszélünk – lelki veszedelem is; tudati s különös megnyilatkozásokkal köztudati torzulás.

Herder már európai tekintély, a szellemi életnek győztes irányítója, amikor jóslatára fölkapták fejüket – nemcsak a magyarok. Azoknak a népeknek a szellemi vezetői is, melyek közé az a kis számú nép Herder szerint is be van ékelve. Mit keres ott, ami bárhova is úgy van beékelve? Herder szerencsétlen kifejezésével kezdődik az az „ébredés” is, amely a magyarságot egy sor egymásra utalt nép közt idegen testnek fogja hirdetni. Batsányiékat jelentkezésekor egy időben villognak a nyugat felől, a német oldalról a vérmezei bécsi pallosnak és a weimari tudós ítéletnek csapásai: de a többi égtáj felől is már észlelhetők azok a villanások, amelyek később bizonyulnak majd az előbbieknél még végzetesebb csapásoknak. Herder mondatának második fele kettősen is félelmes, „talán majd nyelvét sem lehet felfedezni”. Ez azt is jelentheti, hogy maga a magyarság már akkor sem vehető számba és tekintetbe; még azon a fokon sem, mint szomszédai; akik ha eddig nem is, most már figyelmeztetve érezhetik maguk közt azt benyomakodottnak. Megindul a Duna tájon is a különböző anyanyelvűek középkori népközösségének szétszakadása.

Mindezeket túl vagyunk. A világ szellemi élete meglehetősen fordulatos volt. Bármennyire elsőfokúan döntöttek, azaz mindennél nyomósabban a materiális érdekek és érdekeltiségek, érdemes szót is ejteni a latba. Ha mindez, ami itt az én túmból kifakadt, lázt okozott, vállalom. Megnyugtatót mondhatok, még Herder meg-megjelenő árnya felé fordulva is.

Nem az én hivatásom jellemezni a közérzelmi gyűrűt, amely a múltban s közelmúltban bennünket övezett. Hőfokának alakulására közvetlenül nem hathatunk. „Diaszpóráink” helyzetének is észlelői vagyunk csupán. Hathatunk azonban

te, amelyektől ugyancsak visszahőköltné volna Ady szelleme. A szenvedélyeknek és félreértéseknek fokozódó eloszlása – ez a tisztánlátás – tárja föl, milyen nehéz földatok várnak még szellemi életünkre. A nemzet időszerű tudatának szolgálata.

Ekként készíthetne mindezeket által bízható összefoglalást az az író is, aki ennyi aggodást összehordott. Elkészítettem véletlenül, még mielőtt e sorok írásába fogtam volna.

*

Csontpapíron jelenik meg, tehát már ezért is előkelőnek mondható a külföldi folyóirat, mely minden cikket egyszerre a három nagy nyugati nyelven közli; hazánk ismertetését vette tervbe. Fessek én bevezető összkepet, ez a megbecsülés ért. Petőfiről közzétett könyvem azzal lett a magyarok szemében is tanulságos egész, amit abba később a franciák számára írtam.

Nem először esik meg hát velem, hogy népünkről – országunkról – ilyen célra írt ismertetés befejeztek azt gondolom: hátha mond ez valamit nemcsak olyan skandinávoknak és olyan dél-amerikaiaknak, akik sose hallottak rólunk harangszót sem, hanem saját országombelieknek is? Az elmondottak afféle emlékeztető jegyzékeként hadd iktassam ide ezt a csontpapírra szánt bevezetést. Sokaknak, remélem, pusztán adatismétlés. De mindannyiunknak megszokottó lehet ez a madártávlatú kép.

Hosszú fekete bárka álltában kormányzó evezőssel: Velence; facipős kislány fehér főkötővel: Hollandia; bikát kardtörrel ingerlő férfi: Spanyolország; szoknyás katona dudával: Skócia.

Magyarország: lobogó sörényű paripán fehér alsóban vágató csikós.

Aki egyáltalán ismerte, ezt a képet őrizte róla.

Kicsérélhetjük vajon végre mindezeket a nagyatyai korból való kliéséket, melyeket képzeletünk az illető országok igazabb címerének tart? Megrajzolni mai karakterisztikából egy-egy nép címerét? Nagyon meg kell válogatni a jellemző vonásokat, hogy a sztereotíp, tehát már üres képek helyett újat, elevenet verjünk a köztudatba.

Ezeket a sorokat lírai költő, tehát illúzióromboló írja, mégpedig némi

szürrealista köveken is élesült, tehát új valóságokat föltárni vágyó tollal.

Hazája új szemléletű címerpajzsának montage-ába ő ezeket az elemeket ajánlja.

Az Alpok és a Kárpátok közt mintegy tizenötmillió magyar él. Ebből azonban csak tízmillió az ország határain belül; a többi kívül, nagyrészt úgy tapadva a térképbeli országra, mint kenyérre a héja. Jól oda kell néznünk, hogy a valóság és vele egy eltakarhatatlan kérdés határait lássuk.

A magyarok anyanyelve se nem germán, se nem szláv, se nem latin eredetű; rokonságban Európában csak a távoli finnekkel és észtekkel van. A magyarok közül tehát minden harmadik nem ismervén vagy csak

kezménnyel, hogy nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat. Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége magyar anyanyelvű; a húszmilliós egésznek mintegy 16–18 százaléka.

Gyakori – illetve mind számosabb a felsorolható – pedagógiai balfogás, hogy már elemi iskolás gyermekek saját nyelvű tankönyvekben is saját őseikről, mint barbár betolakodókról, alacsonyabb rendű pusztítókról tanulnak – a valósággal ellentétes – leckét; még az eleik által létrehozott építészeti remekekről is mint megannyi bűnjelről. Még élesebb a pedagógiai eltévelyedés, ha a gyermekek már az ábécével nem a saját nyelvükön ismerkedhetnek meg. Európa legnagyobb számú nemzeti ki-

rint; indukál aztán, majdnem úgy fejlesztve áramtöbbletet, mint a vízések erőművei. A legzordabb nyomást is tündökletesre hasznosítja.

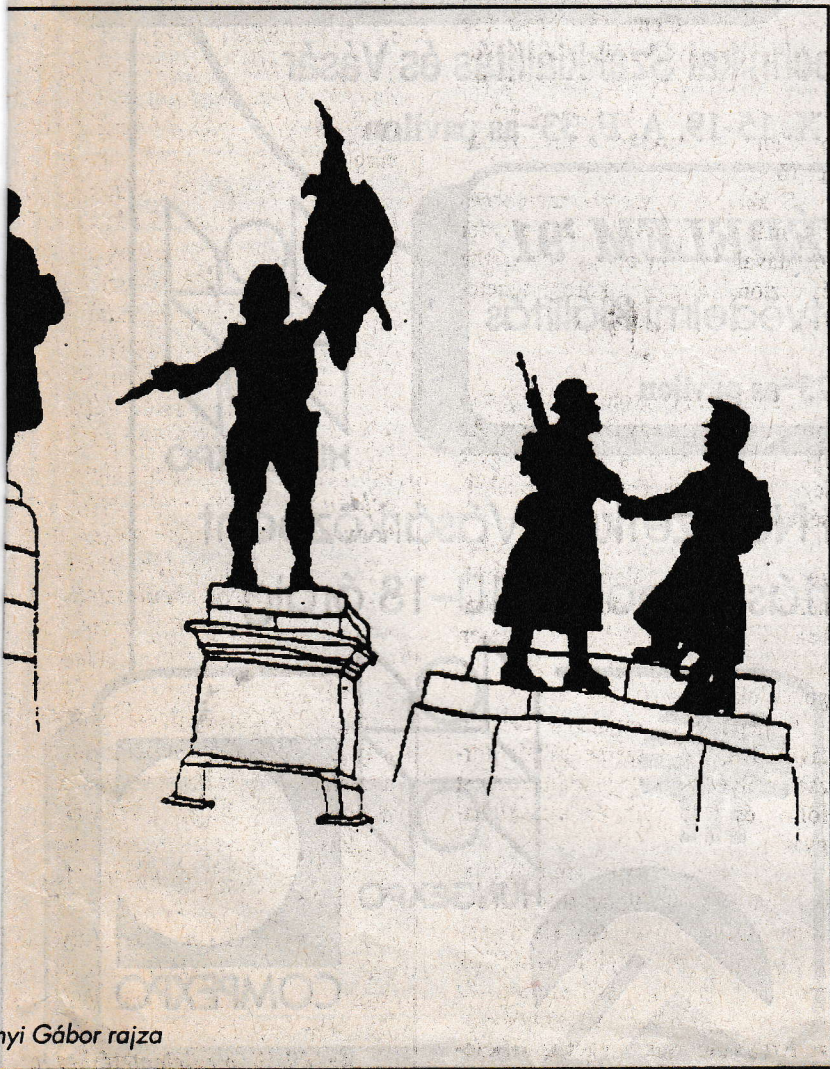
Magyarország ilyenféle működésben áll ma, vitathatatlanul és megbecsülten Közép-Európának közepén.

A modern magyar szellemi élet kezdetben ugyan alapjaiban recsegve vette malomkerekeire a történelem tombolásának vad lökéseit. Földadatát hamarosan meglelte; megvolt a próba – és a hajdani siker –, hogy miképp működjék. A „rokotalan nép” irodalmából már az ezernégyszázöttszáz években kiemelkedett a legfelső európai szintre két nagy költő is, az egyik latin, a másik magyar nyelven. Az ország közéleti szelleme az ádáz protestáns hitviták közepette jutott olyan magaslatra, hogy a kontinens első türelmi törvényét – a szabad vallást s annak anyanyelvi gyakorlatát – e földön hozták, 1606-ban. Legjobb közíróink példamutató higgadsággal ilyen, ma is ható hagyományokat fejleszteni kínálnak és vállalnak megbeszélést minden félreértés és ellentét eloszlátására, határon belül és kívül.

Sok bajt látott parasztjaink hagytak ránk egy szép szót és szokást: kaláka. Szomszédi összefogással ingyen megsegíteni valakit a szüretben, az aratásban, a házépítésben. Béke tartósan ma már csak az állhat, ami ilyen szomszédi kalákában rakódik föl; hozatik tető alá.

Magyarország a viharzó világ közepette valamiféle szélárnyékban él. Ezt mutatja már városaink külső képe. Annyiszor romba dőlt, de konokan fölépített, kitakarított utcáinkon egy földrész lakója se tapasztalna mást, mint vendégszerető biztonságot.

Az ilyen országismertetés elkerülhetetlenül valamiféle idegenforgalmi propaganda is. A ténykedvelő lírikus másolhasson ide – a csábigék helyett – néhány adatot. Az 1977. év első tíz hónapjában tízmilliós hazánk határát tizenegymillió külföldi lépte át; magyar honos csaknem négymillió látogatott külföldre, háromszázezer tőkés országba. Ettől mintha még az anyyi-

nyí Gábor rajza

igen nehezen sajtíthatván el az övétől merőben más szerkezetű államnnyelvet, számos – de számba mindmáig kellően nem vett nehézségekkel küzd. Alapoka ennek az, hogy a századunkban oly nem várt erővel elharapozódott nemzeti ingerültségnek, különösen a kisebbséggyötrő túrelmetlenségnek ellenében sok helyt hatástalan az a humanizmus is, melyet a szocializmus hirdet.

Ez volna a címer egyik fele. A másik, ahogy mindezt a nyelvi közösség alapnéptömege viseli. Az ő helyzetét is viszonylatai szabják meg. A villanyhuzal kicsapja a biztosítékot, bárhol esik még oly csekély érintkezés; az országhatárok éppily érzékenyen őrzik gubancaikat. Egy rossz érintkezés, és lángban az emberiség háza. A nemzeti kisebbségek jogait semmiféle nemzetközi megállapodás nem védi. A békeszerződészek ezeket, mint maguktól értetődőket, az egyéni jogok közé iktatták. Az országok, melyeknek bármily tömegű diaszpóráik vannak, csak egyéni magatartásukkal fejezhetik ki azt, miként vélekednek e legelemibb – legemberibb – jogok helyes vagy helytelen alkalmazásáról.

A Magyarországon élő magyarok magatartása e dologban első helyen ezt a szót kívánja: európai. Mit jelentett a humanisták ajkán kezdettől ez a szó? Fegyelmet a vitában, nemes versenyt a szent célok útján. Az új magyar társadalom mind jobban fölisméri hivatását: a világ minden táján élő magyar anyanyelvűeknek a népszerű humanizmus és a tudományos szocializmus kívánta magatartást sugallja. Nem könnyű helyzetben.

A nemzetiségek létjogait védő törvények a Szovjetunió területén – Lenin szellemében – a történelem leghaladóbb elvein alapulnak. Európa ettől nyugatra eső részén mintegy húszmillió ember él nemzeti kisebbségi sorban. Ezek egy részének helyzete szerfölött viszonylagos.

Hiteles adatok, ellenőrizhető panaszok szerint több százezer, sőt millió lelket számláló kisebbségi lakoságnak nincs saját nyelvű egyeteme, illetve, ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt is úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik; azzal a követ-

sebségének gyermekei közül több mint húsz százalék van ebben a helyzetben. Részben már a szülők „akaratából”: ki ne vonná ki gyermekét, ha csak egy rá a mód, a már-már apartheid-sorsból? Hatalmas tájegységeken tűnik el a kisebbségi értelmiség, eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése.

Ez már nemcsak a kisebbségi és nemzeti, hanem elemi emberi jogok sérelmével jár. Nemegetszer torz helyzeteket teremtve. Nem ritka, hogy az egyazon anyanyelvű orvos és beteg csak tolmáccsal, mert csak a hivatalos nyelven beszélhet. Sok helyt az a gyakorlat, hogy a nemzetiségeknek diplomát nyert fiait, ha az ilyen iskolázás után is megtartották anyanyelvüket, szülőhelyüktől távol, más nyelvterületre helyezik. Szülőhelyükre pedig olyan értelmiségi kerül, aki az ottani nyelvet nem érti. Ekként százezres főnyi települések, megint csak egész városok beteget példálul legkényesebb fájdalmaikat is jobbadán mutogatással közölhetik, vagyis az egészségügyi szolgáltatás dzsungeli szintjén. Nyilván kelthet nevetethetőket – a humeur noire, illetve a humour noir hatásaként – a kép: a gyóntató pap a híveit, a haldoklókat is, tolmács útján vallathatná. Hisz népe nyelvén a templomban sem prédikálhat. Kapott meghyestítést a toll a jakobinusok iskolájában is. Az ő szép álmaik közé tartozott ez is: egy állam, egy mértékrendszer, egy nyelv. Milyen kényelmes, mert hisz milyen logikus! Minden erőszakos asszimilációnak, népbeolvasztásnak ez az „eszmei” alibije. Holbach és Diderot elemi fokú tanítványai is meglepetten tekintenének egymásra s kommentálnák a különös eszmejártást, mely szerint tisztátlanként kezelt kisebbségeit egy-egy többség ma azért szorítja ki magából, hogy utolsó szálíg bekebelezze.

Amilyen mértékben kinti erők ingerlően érintgetik, még a nem emberi közösségek és egységek is olyan mértékben fejlesztenek egészséges belső erőt, újabb kohéziót. A család, amelynek tagjait házon kívül méltatlan bánásmód éri, előbb-utóbb nemcsak azért tart össze, mert rokoni – vérségi – kapcsolat köti egybe. Az erőszak erkölcsi erőt is gerjeszt; már csak a hatás-ellenhatás törvénye sze-

szor kéknek énekelt Dunánk már-már napközben is kék volna, nemcsak esti kivilágításban. Partján nem csikósok nyüzsgönek hatlövetű fokosch-sal, hanem komoly, de mégis mosolygó szemű diákok és diáklányok, bölcséleti és technikai szakkönyvekkel. A nyelvünkkel is megbarátkozó idegen a társalgásra füelve buszon, mozielőcsarnokban és étkezőhelyen, azokról a témákról hallana fürge, szellemes, sőt csípős szabadszájúságtól sem mentes beszédet, mint civilizációnk bármely metropoliszában. De van persze komorabb gondolatcsere is. Hisz megvan a gond, aminek mind gyakoribb szóbaejtésekor különleges felelősség szükséges.

Tébolyt terjeszt, aki bármily elmentetet bármily csekélyen úgy érint, hogy azzal a béke állapotát csak gondolatban is ingathatná. Ezt itt is hangsúlyozottan épp annak tudatában kell ismétetni, hogy a nemzeti kisebbségek világszerte mind ingerültebben forrnak.

Nincs napszak, hogy az újságok erről ne közölnének új és új hírt. Mintha ezek a „néptöredékek” századunkban fokozottan éreznék azt, hogy az idő ellenük dolgozik. Látásból van ez így. A civilizáció a népességet a városokba tereli s a városok mindenkor az asszimilálódás olvasztó tégelyei voltak. A gépek ezt oly fürgeteges növekedéssel szolgálták, hogy – ellentétükbe csaptak át, s elképzeltető, hogy még ők is fokozottan az ellenkező irányt segítik. Nemzeti jogaik érvényesítését, elsősorban népi nyelvük ápolását a katalánok például a rádió révén vívták ki s most a televízió át tökéletesítik, a kétoldalú (néha még jóakarátúnak is mondható) nyomás ellenében. Egy-egy nemzeti kisebbség – ahogy nemzet is – azzal veszthet napjainkban versenyt, ha népszaporulatával végetesen lemarad. Vagyis, ha népe közösségétől az egyén nem kap olyan tudatot, hogy utódai számára védelmet is kap: olyan közösséget, melyért egyenként is áldozatot hoz, aggodás nélkül: hittel a jövőben.

A múlt szigorú vizsgálata, a félreértések tisztázása ennek a hitnek nyit utat. Segít tényekkel eloszlatni mindörökre az egykori jóslatok borulátását. Ősi hiedelem, hogy az állhatatos szembenézés oroszánt meghátráltat. Hitem, hogy az emberiségre pirkadás jön. A vadszelídítő tekintetektől.

Szerényi Csábor rajza